

muallimov esej

ESEJ O IDENTITETU

Samedin KADIĆ

*Korist od poezije u tome je što nas ona podsjeća
kako je teško ostati ista ličnost,
jer je naš dom otvoren, u vratima nema ključa,
a nevidljivi gosti ulaze i izlaze.*

Czeslaw Milosz

Neke radosti skrivam čuvajući ih samo za sebe: nije mi potreban saučesnik u njima, a one čine bit mog bića i ono najbolje u meni. Ako mi posljednja slika bude sjećanje na moje jacijske odlaske u džamiju, znat ću da sam imao bogat i sretan život. Počinjem osjećati škrtost u toj svojoj radosti, i neku ludu, naivnu sujetu. Koliko ljudi na ovoj planeti ima tu sreću da odlazi kroz noćnu tišinu u džamiju, dok svijet obavija tama, da smireno korača ulicama predgrađa, nadsvođenim još uvijek mladim nebom, i da stoji pred Bogom, svodeći pred Njim račune?

Dok izlazim iz kuće s kišobranom i zakopčanim kaputom, razmišljam kako svaki dan izlazim jednu minutu kasnije, ovisno o duljanju dana, i odmah mi se u svijesti javlja Putrihov crtež Imanuela Kanta. On je imao neku patološku odanost vremenskoj preciznosti prema kojoj je ravnao svoje šetnje. Tuga je to: mi muslimani smo došli na onu tačku kad islam

prepoznamo kod nemuslimana, kad moramo pogledati u tuđe lice da bismo prepoznali vlastite pobjegle crte na njemu.

Od djetinstva koračam istim ulicama, klanjam u istoj džamiji, i sada već shvatam: ove jacijske šetnje postale su moja granična situacija na kojoj sagledavam prošlo i slutim buduće: život se događa između noćnih šetnji, od jacije do jacije.

I noćas sam, evo, pošao po ono svoje najbolje. Proljetna, tek zatravljena i zalistala noć. U jednoj avliji, usijana baklja jorgovana, obavijena gustim abažurum prašine, miriše do svemira. Sasvim blizu, tu, iza labirinta taraba, usamljeni fazan krešti bolom samoće.

U džamiji, sve poznato. Gledam ljude koji desetljećima dolaze na vaktove, ali kad ih se upita zašto su muslimani, samo šute. Razmišljam, možda sam i ja jedan od njih.

Odmah po dolasku u kuću palim računar i skiciram svoje malo životno i čitalačko iskustvo. Moram jasno sebi reći zašto sam musliman, ne smijem dopustiti da se određujem samo po emociji. Zapisujem...

*

Prva poteškoća sa identitetom nije u drečavoj kompleksnosti svijeta ili u nedostatku puteva i sredstava, već u sumnjivom pojmu identiteta samog. Mogu li znati ko sam? Je li identitet u svom stabilnom etimološkom značenju uopće moguć? Po kojim kriterijima se identitet određuje? Na kraju, zašto mi je znanje o identitetu ikako potrebno? Pitanje o identitetu i nije baš novo i prisutno je s varijacijama u svim starijim i novijim filozofskim tekstovima. Ali, mene nije sramota postaviti ga iznova, za sebe, ne želeći čak ni potvrđivati svoju pobunu prema filozofskom akademizmu koji osigurava sve što se tiče života i glupavom scijentizmu koji obezvrjeđuje sve što se tiče čovjeka.

Očito je već u početku da identitet sadrži nekakvu stalnost, jednakost, konstantnost, stabilnost. Ostanemo li vjerni etimologiji, identitet je samo tamo gdje se čovjek s odlučnom trajnošću izjednačuje sa samim sobom. Čovjek s identitetom ostaje trajno dosljedan sebi. On je jednak sebi. Tradicionalno poimanje identiteta tako veliča ljude s identitetom: oni su čvrsti, jaki, istovjetni, uvijek jednaki sebi. Bojim se da je etimologija i logika odvela govor o ljudskom identitetu u pogrešnom, utopijskom pravcu. Kako ja mogu biti jednak sa sobom ako imam slobodu koja mi omogućava bezbroj različitih izbora, bezbroj samopodešavanja i transformacija? Svaki od izbora sadrži i mogućnost promjene moje trajnosti. Ako sam bio nevjernik i postao vjernik, znači li to da sam iznevjerio sebe, da više nisam jednak sebi? Konačno, čemu ja mogu biti jednak, gdje mi je referentna tačka?

Možda je tradicionalni govor o identitetu neosmišljeno postavio polugu na Euklidovu tačku koje u stvarnosti nema? S čim da se upoređujem kada ništa ne mogu pouzdano tvrditi, kad za sve govorim *ako Bog da*, i kad mi je srce podložno općenito nepredvidljivim preobražajima? U jednom hadisu, Muhammed, alejhi selam, obavještava nas o ljudima koji cijeli život idu prema džennetu i skončaju u džehennemu i onima koji čitav život propadaju prema džehennemu i završe u džennetu. Potencijalno, svaki od nas može se svrstati u

obje ove grupe. Jesu li džennet i džehennem moj identitet?

Tako počinjem sve manje vjerovati u mogućnost ovosvjetskog identiteta. Ja ne mogu znati ko sam: nemam se sa čim uporediti. Dozivam u sjećanje aluziju iz Jungove škole: kad muslimani na hadžu dodiruju crni kamen, oni, zapravo, dodiruju svoju vlastitost. Osobine ovog kamena su da nije kockast, neravan je i crn, a sam kamen je simbol nečega ekstremno iracionalnog. To da nije kockast znači da nije logičan, to da je crn znači da je nejasan. Jungovu metaforu ne interpretiram na način da je moja bit u iracionalnom koliko u negaciji identiteta. Ja sam crn, nepravilnog oblika, iracionalan. Ne mogu se definirati.

Govor o identitetu je često bio govor o ličnosti. Silne definicije koje učimo u školama, do kojih se dolazilo različitim metodama i *testovima*, pokazuju čovjekovu nemoć da se definira. Nema definicije ličnosti koja bi uspjela izići iz okvira tautologije. Freud, veliki psiholog i jedna od najgenijalnijih figura u povijesti, nikad nije definirao ličnost. Stvorio je složen sistem, vršio istraživanja, govorio o dimenzijama ličnosti, ponudio nove pristupe, ali nema neke Freudove definicije ličnosti: čovjek je to i to. Slučajno?

S druge strane, filozofi su u svojoj tradicionalnoj sujeti definirali i objašnjavali. U djelu *Filozofska antropologija*, Erich Rothacker nabraja najpoznatije takve definicije, kao: *životna iskustva koja su formulirali ljudi na osnovu pravog životnog iskustva, na osnovu shvatanja koje je nešto što je dublje od običnog čulnog iskustva*¹:

Čovjek je dvonožno biće bez perja (Platon).

Zoon politicon (Aristotel).

Animal rationale mortale (Augustin).

Čovjek je najslabija trska, ali trska koja misli (Pascal).

Čovjek je the tool making animal (Franclin).

1 Erich Rothacker, *Filozofska antropologija*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1985., str. 15

Čovjek je bolesna životinja (Nietzsche).

Sve je dobro kad iziđe iz ruku Tvorca, sve degenerirano u rukama čovjekovim (Rousseau).

Čovjek ne može dugo izdržati u svijesti ili u svjesnom stanju; on mora opet pobjeći u nesvjesno, jer tamo živi njegov korijen (Goethe).

Svaka od ovih definicija određena je povijesno-kulturnom pozadinom.² Naše vrijeme, recimo, određuje čovjeka kao *potrošača*.

Savremena antropologija proširuje horizonte znanja o čovjeku koristeći se nagomilanim iskustvom različitih naučnih disciplina. Ona nas obogaćuje mnoštvom novih informacija o nama samim, o našoj fiziologiji i psihologiji, ali nam ne odgovara na ono temeljno Kantovo pitanje.³ Antropološke teorije kao da više i ne tragaju za odgovorom, prepuštajući to teologiji i fundamentalnim ontološkim teorijama te se uglavnom fokusiraju na problem nastanka kulture.⁴

2 Bilo bi zanimljivo ovim autorima dodati nekog umjetnika. Ali, umjetnici ne definiraju. Tajna umjetnosti slijedi iz tajne čovjeka, čudnovatosti njegovog lica. Umjetnici samo slikaju te facijalne ekspresije.

Ja svoj predmet ne mogu zaustaviti; on se zbunjeno tetura, u nekom prirodnom pijanstvu. Ja ga hvatam onakvog kakav je trenutno, u času kad se njime bavim. Ja ne slikam biće. Ja slikam prelaženje: ne prelaženje iz jednog doba u drugo ili, kako narod kaže, obnavljanje svake sedme godine, već iz dana u dan, iz časka u časak. Moram svoju historiju prilagoditi trenutku... Kad bi moj duh mogao stati na čvrsto tlo, ja sebe ne bih ispitivao, ja bih sebe riješio, ali on je uvijek u izgrađivanju i na ispitivanju. (Mishel de Montegn, Ogleđi, Izdavačko preduzeće Rad, Beograd, 1977., str 119)

3 U kultnom antropološkom djelu *Položaj čovjeka u kosmosu*, Max Scheler polazi od kritike tri osnovna misaona kruga evropskog čovjeka, *tri idejna kruga*, koja odgovaraju na pitanje o biti čovjeka, a koja su izrasla sa područja teologije, tradicionalne filozofije i prirodno-znanstvenih otkrića. Uprkos postojanju *tri antropologije*, ipak *ni u koje vrijeme povijesti nije čovjek sam sebi postao tako problematičan kao u sadašnjosti* (Max Scheler, *Položaj čovjeka u kosmosu*, Veselin Masleša – Svjetlost, Sarajevo, 1987. str. 12).

4 Helmuth Plessner daje veoma zanimljivu teoriju o nastanku kulture. Po njemu, čovjek je *konstitutivno bezavičajno biće* koje, za razliku od životinja, nema svoga

Ako je ličnost socijalna kategorija, može li se, onda, i identitet izboriti ili oblikovati u interpersonalnoj ekumeni? Je li moguće do identiteta doći svrhovito i svjesno? Definicija neke ličnosti je uvijek određenje nečeg posebnog za tu ličnost po čemu se ona razlikuje od drugih. *Definirati sebe znači otkriti šta je značajno u našoj razlici u odnosu na druge.*⁵ Ako je ličnost sam odnos prema drugima u socijalnoj situaciji, onda je identitet sam odnos prema sebi, (a on je savršeno otvoren) - moja odgovornost i moje samopoštovanje. Tu se javlja problem autentičnosti: je li moguće biti autentičan u značenju *čist od tuđih uticaja* kad nemamo načina da steknemo iskustvo (i svoj lik) osim kroz dijalog i susrete sa svijetovima. Geneza čovjekova identiteta je bitno dijaloška. Pa čak i kod askete ili pustinjaka, identitet se gradi kroz dijalog, s Bogom, s mrtvima i napuštenim živima. *Potpuni ljudi, sposobni da definiramo sebe, a tako i da definiramo identitet, postajemo kroz usvajanje bogatih jezika izražavanja.*⁶ Identitet je ontološki vezan za priznanje koje dolazi od onog drugog.⁷ Pogrešno priznavanje od drugoga može imati razorne posljedice.⁸ Ali, to samo potvrđuje da je identitet varijabilna kategorija: on ovisi o mnoštvu faktora i neprestano se izgrađuje u mediju duha. Ako se identitet izgrađuje kroz praksu, onda se konačni identitet može sagledati tek kad se ta praksa okonča.

Teolozi S. Kierkegaard i M. Heidegger nisu tako brzopotezni u definiranju čovjeka. Nijedan od njih ne određuje čovjeka kao nekog ko je trajno istovjetan sebi. Školsko određenje egzistencijalizma kao favoriziranje egzistencije

centra. Kao ekscentrično biće, on koji nije u ravnoteži, koji je bez mjesta, bez vremena, stojeći u ničemu, konstitutivno bez zavičaja, mora «nešto» «postati», mora sebi tu ravnotežu - stvoriti. Čovjek postiže ravnotežu u kulturi, stvarajući i proizvodeći; kultura nastaje iz ove ekscentrične pozicije čovjeka. (Helmuth Plessner, *Stupnjevi organskog i čovjek*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1981., str. 375-419)

5 Charles Taylor, *Bolest modernog doba*, Međunarodni centar za mir, Sarajevo, 1995. str. 35

6 Ibid. str. 36

7 Charles Taylor, *Politika priznavanja*, Međunarodni centar za mir, Sarajevo, 1995. str. 5-10

8 Ibid. str. 6

nad esencijom pogađa temu: napušteno je definiranje čovjeka kao stabilnog, istovjetnog, stalnog bića, a pažnja usmjerena neusidrenoj, vremenitoj, bezavičajnoj čovjekovoj egzistenciji.

*Čovjek je duh. Ali šta je duh? Duh je vlastito ja. Ali šta je vlastito ja? Vlastito ja je odnos koji se odnosi prema sebi, ili u odnosu to se on odnosi na samog sebe; vlastito ja nije odnos nego vraćanje na samog sebe. Čovjek je sinteza beskonačnosti i konačnosti, prolaznosti i vječnosti, slobode i nužnosti, ukratko – sinteza. Sintaza je odnos između dva činioca. Sa tog stanovišta, čovjek još nije vlastito ja.*⁹

Martin Heidegger¹⁰ u eseju *Pojam vremena* piše: *Ali, kako da se spozna to biće u svojem tubitku, prije negoli mu dođe kraj? Jesam li ja ipak sa svojim tubitkom svagda još na putu? On je svagda još nešto, što još nije na kraju. Na kraju, ako tako jest, on upravo više nije. Prije toga kraja, on nikad nije navlastito ono što može biti; a ako jest, onda on više nije.*¹¹

Identitet dolazi na kraju, to je finalna suma jedne subjektivne prakse - ako stvari gledamo kao vjernici. Sudnji dan je vrijeme otkrivanja identiteta - Dan kad će svi vidjeti svoje pravo lice. Ali, na ovom svijetu, identitet je sama borba i sam put. Ja moram vjerovati da sam vjernik, ali

9 Seren Kjerkegor, *Bolest na smrt, Plato*, Beograd, 2000., str. 41

10 Moglo bi se reći da cijeli *Bitak i vrijeme*, eksplicitno ili implicitno, govori o čovjekovom identitetu. Je li tubitak definicija čovjeka? Ali, kakva je definicija *tubitak*? I šta nam ona kazuje. Prije će biti da je riječ o opisu, a ne definiciji.

*Tubitak je biće koje sam uvijek ja sam, bitak je uvijek moj. To određenje pokazuje ontološko ustrojstvo, ali samo to. Ono, ujedno, sadržava ontički - premda grubo - podatak da je to biće uvijek neko Ja i ništa drugo. Odgovor na pitanje o Ko nadaje se iz samog Ja, iz «subjekta», iz «ličnosti». Ko jest ono što se u mijenjanju raznih ponašanja i doživljaja održava kao Identično i pri tome se odnosi na tu raznovrsnost (Martin Heidegger, *Bitak i vrijeme, Naprijed*, Zagreb, 1985., str. 130). Prema Heideggeru, to Ko tubitka je uglavnom određeno onim Se, javnošću i svakidašnjim mnijenjem. A u tome Se, tubitak je izgubio sebe.*

11 Martin Heidegger, *Kraj filozofije i zadaća mišljenja*,. *Naprijed*, Zagreb, 1996. str. 51

stalno moram imati u vidu sveopću (pa i moju) nestalnost, zbog čega ne smijem popustiti u samoispitivanju. U životu mora biti neka linija koja se provlači kroz sve situacije. Makar ta linija bila samo želja, ili uzdah.

*

Ako ne mogu definirati sebe, ako mi je vlastiti identitet nedokučiv, kako da, onda, objasnim sebi zašto sam musliman? Mogu stvari objašnjavati genetski, ali to vonja na poniženje.

Međutim, ako je islam sinonim nepomućene ljuske prirode i života, onda se on opire svakoj definiciji. Život je otvorenost i islam je otvorenost. Suprotno biti islama, historija muslimanske civilizacije obiluje definicijama i određenjima. Ali, musliman može biti samo musliman i ništa više. On ne može biti neki specifični musliman koji preferira ovu ili onu *dimenziju*, koji u duhovnom oblači neki poseban dres. Čitava ta saga o dimenzijama totalni je promašaj. Musliman je onaj koji vjeruje i čini dobro - to je njegova jedina definicija. Islam, naprosto, ne trpi definiciju. Fundamentalni islamski zakoni su samo prirodni okvir za jedan duh koji je odabran, i koji ima blagodat da se odnosi prema svijetu. Taj duh, čije je početno tlo islam, mora ostati do kraja otvoren i nedefiniran. Vjerujući u beskrajnog Boga, on se odriče svake definicije koja uvijek sužava alternative i iskustva. On, musliman, ni po čemu nije poseban. U predgovoru za drugo izdanje *Propasti Zapada*, Spengler je zapisao briljantnu misao: *Ko definira, taj ne poznaje sudbinu.*¹² Ova misao bi se mogla i ovako izraziti: Ko definira, taj drhti od straha i reducira svoj život na malu, zasjenčenu odaju s navučenim zastorima.

Definicija je idol. Zato, kad muslimani definiraju, uvijek se udaljavaju od islama.

Otkud potreba za definicijom? Definicije se javljaju onda kad ljudska priroda ne može izdržati teret otvorenosti i slobode. Definicija je nužno isključiva samim tim što je definicija.

12 Oswald Spengler, *Propast Zapada, Književne novine*, Beograd, 1989., str. 31

Ekskluzivizmi, parohijalnosti i redukcionizmi počinju definicijom.

Ali, musliman mora živjeti otvorenost po svaku cijenu. Svrha njegovog života nije bezlično, neispunjeno, prosječno prebivanje u definiciji, već sticanje iskustva. Kur'an nam kazuje o Sudnjem danu i pravednoj Vagi: uspjet će samo oni čije djela budu teška. Kako će doći do ove potrebne težine onaj ko je spavao u definiciji? Zato, da bi se steklo iskustvo i potrebna težina, treba odlaziti u svjetove i biti otvoren za dolazak svjetova. To iskustvo omogućuje konstrukciju vlastitih stavova o svijetu. One početne, okvirne istine islama, musliman mora doživjeti kroz komunikaciju, kroz iskustvo. On se buni jedino kad je napadnuta ona temeljna struktura prirode i moralni supstrat čovjeka.

Islam je, dakle, bezimen, beskonačan i kozmopolitski. (On je kao *tao*: beskrajna, bezimen, savršeni pokrivač različitosti.) Islam ne negira ime postignuto definicijom, on na njega gleda s tolerantnom blagonaklonošću, ali islam je iznad svakog imena. U situacijama kad ime postane kriterij, na pozornicu stupa represija i totalitarizam.

Međutim, čovjek teško podnosi život bez definicije i imena. On je, zapravo, osuđen na ime. Kako izmiriti sveto bezimeno i ime? Tako što će se jasno reći da je bezimeno iznad imena. Islam je bezimen i mogu biti ponosan što sam musliman. Ko smije imati šira prsa od mene?

Hadis koji se bavi definicijom: Koja od sedamdesetak ummetskih frakcija će unići u džennet? Možda je odgovor jednostavan. Riječ je o muslimanima: onim bez definicije.

*

Dakle, ja sam musliman jer vjerujem u jednog i beskrajnog Boga i zato što ne primam na sebe nijednu drugu definiciju osim da vjerujem u jednog i milostivog Boga, Kojeg mi je zabranjeno *trpati* u predodžbu ili pojam. Ljudi skloni klasifikacijama taj oblik vjerovanja nazivaju monoteizmom. Šta je to monoteizam?

Od mnogih mišljenja o monoteizmu, izdvajam jedno - pripadnika brahmanske kaste i bivšeg indijskog predsjednika Radhakrishana:

Monoteizam je neizbježan u svakoj ispravnoj koncepciji Boga. Vrhovni može biti samo jedan. Mi ne možemo imati istovremeno dva vrhovna i neograničena bića. Jer, svuda se nametalo pitanje je li jedan bog stvoren od drugog. Stvoreni bog uopće nije bog...

Ako raznovrsnost u pojavama prirode pretpostavlja mnoge bogove, zar jedinstvo prirode ne zahtjeva jednog jedinog Boga, Koji bi obuhvatio sve što postoji? Povjerenje prema zakonu prirode znači vjeru u jednog Boga. Napredak ove koncepcije uključuje paralizu sujevjerja.¹³

Moja vjera tako ima formu beskrajna i uči me da ne drhtim pred slobodom. Musliman prakticira vjeru prvog čovjeka, koji je, tužan i usamljen, stajao pod beskonačnim nebom i divio se beskrajnoj širini što je preplavila njegov pogled, i njegovo srce. Svaka totalitarna definicija je sužavanje ovog beskrajna.

*

Čovjek ispisuje svoje lice; iluzija je i stvar kosmogonije, misao da sazriježda čuvaju naš lik. Yeatsov stih, koji kao moto koristi H.L. Borges u priči *Biografija Tadea Isidora Krusa: I'm looking for the face I had Before the world was made (The Winding stair)*, ilustrira tek pjesničku sklonost mistici i milozvučnoj simbolici: čovjek, naprosto, nije imao lice prije stvaranja svijeta. Slično je i u zenu kojeg njegovi učitelji definiraju kao *naše originalno lice, prije nego što su naši roditelji bili rođeni*.

Sudbina nije uopće ljudska kategorija; ne treba miješati perspektivu Boga s perspektivom čovjeka koji poznaje svoj ishod. Kur'an je kompilacija ove dvije perspektive, neki ajeti šapuću Božiju perspektivu, ali je, većinom, riječ o ljudskoj vizuri: redovi o trudu i radu, o mucu i slasti, o dobrim djelima, upućuju na atropološki

¹³ Sarvepali Radakrišnan, *Indijska filozofija I*, Nolit, Beograd, 1964., str. 61

aspekt.¹⁴ A taj aspekt nam govori jedno: čovjek je autor svog identiteta komunicirajući s drugima u mediju morala. Taj krajnji identitet bit će ispitivan na Sudnjem danu.

U epilogu za zbirku kratkih priča pod simboličnim imenom *El-Hacedor (Stvaralac)* H.L. Borges ispisuje: *Čovjek riješi da nacрта svijet. Tokom godina ispunjava prostor ucrtavajući pokrajine, kraljevstva, planine, zaljeve, brodove, ostrva, ribe, kuće, instrumente, zvijezde, konje i ljude. Pred smrt otkriva da taj strpljivi labirint linija ocrtava njegov vlastiti lik.*

Identitet je uvijek mogućnost; ne radi se ni o kakvom transcendentnom odabiru ili misterijskom članstvu. Nema *apriori* muslimana. Islamski identitet koji osjećam u srcu i na koži, legura je one idealne islamske dispozicije i ove realno-djelatne, konkretno-moralne. Musliman mora dokazivati svoju vjeru, sam sebi mora izgraditi islamski identitet. On mora do kraja izdražati napetost dunjaluka, surovost ignorancije o vlastitom licu.

*

Noćas ću leći spokojan. Konačno sam učinio prvi korak u raskidanju s definicijama. Uložio sam napor da stvari prestanem gledati kao oduvijek i zauvijek dane. Prestao sam gledati islam magijski, trivijalno, definicijski. Samo još molim Milostivog da me počasti da budem bezimen kad vlada teror imena, hrabar pred slobodom, otvoren da idem u svjetove i otvoren za dolazak svjetova. Bože, daj da se ne zastidim svog lica na Sudnjem danu. Želim živjeti i umrijeti bez definicije.

14 Proturječnost (vjere u fatalizam i imperativa truda) o kojoj se govori u protestantskom kontekstu, posljedica je srazmjeravanja disparatnih perspektiva

BAJRAM - SVJEDOK NAŠEG IDENTITETA

Ferid DAUTOVIĆ

Bajram je dan radosti, sreće i zadovoljstva. Kao što se radujemo Ramazanskom bajramu zbog posta, Kurban-bajramu se radujemo zbog hadža i kurbana koje žrtvujemo. Ramazanski bajram podsjeća na početak objave Kur'ana: *Uči, čitaj, studiraj u ime Gospodara svoga (96:1)*, a Kurban-bajram na njen završetak: *Danas sam vam usavršio vašu vjeru i upotpunio blagodat prema vama i zadovoljan sam da vam islam bude vjera. (5:3)*. Posebno je važno i značajno prisjetiti se Dana Arefata (dan uoči Bajrama), kad su sve hadžije na jednom mjestu u istom danu. Oni svjedoče jednakost, jedinstvo i snagu muslimana. U svojim bijelim ihramima svjedoče jednakost pred Bogom, bez obzira na boju kože, jezik, porijeklo, bogatstvo i neke druge razlike koje postoje među ljudima. Oni nam tako poručuju da se pred Bogom razlikujemo samo po bogobožnosti, dobročinstvu i nekim drugim dobrim djelima. Hadžije u bijelim ihramima, također, simboliziraju Dan proživljenja i polaganja računa, povratak Bogu, pred Kog se nose samo dobra djela. Priča se da je Hatemul Esam svom prijatelju Belhiji rekao: *Vidio sam da u životu svako ima prijatelja i miljenika. Neki se s njim druže dok ne oboli, neki ga prate do groba, ali nijedan ne ide s njim u grob. Razmišljajući o tome, došao sam do zaključka da je čovjeku najbolji prijatelj onaj koji ide s njim i u*

grob, ostajući mu i tamo prijatelj. Takvi prijatelji jedino predstavljaju dobra djela. Zato sam ih ja odabrao za svog miljenika, jer će mi oni biti svjetlo u mračnom grobu i razgovor kad me svi drugi ostave.

Arefat, mjesto susreta i upoznavanja Adema i Have, mjesto sastajanja hadžija 9. dana zu-l-hidžeta, izvedenica je od *'arefe-ja'rifu*, što znači upoznati, spoznati, otkriti sebe, suočiti se sa samim sobom, svojom prošlošću i brigom za svoju budućnost. Stajanje na Arefatu je susretanja sa samim sobom i preispitivanje šta sam do sada uradio i šta mogu uraditi za svoje dobro i dobro svoje zajednice. Koliko pokazujem svoju ljubav i brigu za svoje roditelje, djecu, rodbinu, prijatelje i komšije? Čuvam li povjerene amanete? U ovim danima naše pune predanosti Bogu, posebno žrtvovanjem kurbana, mi svjedočimo našu vjeru u Boga dragog, našu spremnost da čuvamo vjeru kao amanet kog smo preuzeli od Boga, naših djedova i naših roditelja. Taj amanet je najvažniji u našem životu za našu sadašnjost, ali i budućnost, jer od tog odnosa prema amanetu vjere, prema Bogu, ovisit će i naš opstanak i naše zadovoljstvo životom koji je dar Uzvišenog Allaha, dž.š. Poruka Njegova je jasna: *O vjernici, ako vi pomognete Boga, Njegovu vjeru čuvate, i On će pomoći vas i korake vaše na putu dobra učvrstiti (47:7)*.

Bajram nas podsjeća na naš islamski i bošnjački identitet, koji je često dovođen u pitanje, osporavan i nijekan. Jesmo li svjesni svog identiteta i koliko doprinosimo njegovu čuvanju? Šta poduzimamo da u svijetu u kome živimo, ovdje i nadrugim mjestima, čuvamo svoje vrijednosti, one kojima nas poučava naša vjera? Čuvati te vrijednosti važno je iz više razloga, a osnovni je da smo s tim vrijednostima bolji, da nas te vrijednosti oplemenjuju, produhovljuju i čine uzornim građanima zajednice, društva i države. Odricati se tih vrijednosti ili ih zaboravljati značilo bi odricati se najljepšeg što su generacije muslimana uradile kroz povijest. To bi, u isto vrijeme, značilo obezvrijediti i omalovažiti ono što su naši djedovi ljubomorno čuvali pokazujući hvale vrijednu sliku islama i muslimana u Evropi. Mi se ne stidimo što smo muslimani. Zapravo, nemamo se čega stiditi. Naša prošlost je naša. Ma kakva bila, ne možemo jese odricati, kao ni vlastitih roditelja ili islamskih i bosanskih korijena. Mi to, naravno, ne samo da znamo, mi to svojim životima svjedočimo u zemlji Bosni, u kojoj živimo već 500 godina. Mi, kako se vidi, nastojimo da se sa nama ne prekine veza naša i naše djece sa islamom, sa duhovnom domovinom i sa našom fizičkom domovinom Bosnom, gdje smo se rodili. Naša nastojanja prepoznaje Bog dragi, On nam u tome pomaže, On je sa nama i trebamo toga biti svjesni. Allahova pomoć je nezamjenjiva bilo čim i bilo kim, jer kad nas svi ostave, a i to se dogodi nekada u životu, ostaje vjera u Allaha, ostaje nada da će On pomoći i da nećemo ostati sami. Kur'an nas poučava:

Ako vas Allah pomogne, niko vas neće moći pobijediti, a ako vas ostavi bez pomoći i podrške, ko je taj ko vam, osim Njega, može pomoći? I samo u Allaha neka se pouzdaju vjernici (3:160).

Ako smo nekad u životu tragali za nekim svojim životnim situacijama i provjeravali je li se takvo šta dogodilo u našim životima, sigurno smo naišli na takve trenutke i situacije. Tada nam ostaje samo On kao nada, utjeha, kao izbjavljenje. Ako smo tada u svojoj dovi, molbi, bili iskreni, čuli smo odgovor, ili je problem i situacija na naše zadovoljstvo rješena na pravi ili jedino mogući način. Bog će nam sigurno pomoći onda kad radimo dobre i hairli poslove,

koji znače dobro nama, zajednici, muslimanima i ljudima uopće. On nas stalno bodri u Kur'anu, hrabri i podstiče da ustrajemo, da ne posustanemo, da – kad posrnemo i klonemo – ustanemo i krenemo hrabro u nove pobjede. Zato Allah, dž.š., poručuje:

O vjernici, nemojte iznevjeriti Boga dragog, Njegovog Poslanika i povjerene amanete. I znajte da u imetku vašem i djeci imate kušnju, a da je kod Allaha najbolja i najveća nagrada (8: 27-28).

Ljudsko dostojanstvo

Najznačajnija poruka koju je Muhammed, a.s., uputio na Arefatu bila je očuvanje ljudskog dostojanstva, koje se svakodnevno ugrožava i o kome danas brinu različite ustanove i institucije štiteći ljudska prava, pa i pravo na dostojanstven život, od čega ovise valjani društveni odnosi. Na Arefatu, prije 14 stoljeća, Poslanik, a.s., poručuje:

O ljudi, koji je ovo dan? 'Ovo je sveti dan', odgovoriše. Koji je ovo mjesec? 'Sveti mjesec', odgovoriše. Koji je ovo grad? 'Sveti grad', odgovoriše. Zatim je oporučio: Doista su vaša krv, vaši životi, vaši imeci i vaše dostojanstvo sveti kao što je svet ovaj, dan, kao što je svet ovaj mjesec, kao što je svet ovaj grad.

Ove poruke Poslanik, a.s., uputio je na najčasnijem mjestu, u najvažnijem trenutku i u najodabranijem danu, što svjedoči o važnosti poruke koju je odaslao svome ummetu. Te poruke obavezuju svakog muslimana ponaosob na njihovo poštivanje, bilo da se radi o životu, imetku ili ljudskom dostojanstvu. Niko nema pravo obezvredovati, omalovažavati i ismijavati one vrijednosti kojima nas je Bog počastio. To bi bilo ruganje Bogu i njegovom stvaranju – bogohuljenje.

O vjernici, neka se muškarci jedni drugima ne rugaju, možda su oni bolji od njih, a ni žene drugim ženama, možda su one bolje od njih. I ne kudite jedni druge i ne zovite jedni druge ružnim nadimcima! O, kako je ružno da se vjernici spominju podrugljivim nadimcima! A oni koji se ne pokaju – sami sebi čine nepravdu (69:11).

Muaz ibni Džebel prenosi hadis od Poslanika, a.s.:

Bio sam sa Poslanikom, s.a.v.s., na putu. Jednog dana bio sam u njegovoj neposrednoj blizini, pa sam mu rekao: Reci mi i ukaži na djelo koje će me uvesti u džennet i udaljiti od džehennema? 'Upitao si me za veliku stvar, ali to će lahko postići onaj kome Allah pomogne u tome. Bogu dragom nemoj druga pripisivati, obavljaj namaz i daji zekjat, posti ramazan i obavi hadž'. Zatim je nastavio: 'Hoćeš li da te uputim na ono što će ti otvoriti kapije dobra?', pa je odgovorio: 'Post je štit od džehenemske vatre, a sadaka poništava i briše grijehe kao što voda gasi vatru, te namaz u gluho doba noći. Eto to je to'. A onda je proučio kur'anski ajet: 'Bokovi njihovi se postelja lišavaju i oni se Gospodaru svome iz straha i želje klanjaju, a dio od onoga što im Mi dajemo udjeljuju. I niko ne zna kakve ih, kao nagrada za ono što su činili, skrivene radosti čekaju'. Zatim je ponovo upitao: 'Hoćeš li da ti kažem šta je vrhunac i glavica svega?' Da Allahov poslaniče, rekao sam. 'Glavnica i vrhunac svega u islamu je namaz i borba na Allahovu putu.' 'A hoćeš li da ti kažem čime će čovjek sve to postići?', ponovo će Poslanik, a.s. Da, odgovorio sam... On uze sebe za jezik i reče: 'Čuvaj svoj jezik'. Allahov poslaniče, zar ćemo biti odgovorni za jezik kojim govorimo? 'Muaze, zar nisi znao da će ljude upravo njihovi jezici strovaliti u džehenemsku vatru strmoglavice?'

Ponašati se u skladu sa ovim uputstvima znači čuvati ljudsko dostojanstvo, jačati jedni druge, jačati zajednicu muslimana, kojoj je uvijek trebalo jedinstva, a posebno danas i ovdje. Mi svojim odnosom jedni prema drugima možemo učiniti život boljim ili gorim. Nadam se da smo svjesni šta i kud vodi jedan a kud drugi put i kakve su posljedice. Zajednica muslimana i njihove institucije ne smiju biti žrtva pojedinaca i njihovih frustracija, ma šta oni o sebi mislili. Duhovno jedinstvo muslimana i naša duhovna veza sa Allahom neophodni su da bismo bili snažniji i sigurniji u svakom pogledu. Mi se nadamo da će namaz, hadž, kurban i druge obaveze koje zajednički obavljamo pomoći našem zbližavanju i očuvanju islamskog i bošnjačkog identiteta. Svaka zajednica je snažan i važan faktor ako je jedinstvena. Posebno je to važno za malobrojne zajednice, koje u doba globalizacije gube mnogo od svog identiteta.

Tu našu snagu osnažit će i osigurati naša vjera u Boga, savez sa Knjigom, duhovna i stalna veza sa Kabom te slijedenje sunneta Poslanika, a.s.

Tako mi Boga, nisu pravi vjernici oni koji u sporovima međusobnim ne poslušaju Allaha i Njegova Poslanika i pri tom ne osjete nikakav teret i poteškoću zbog takve presude i potpuno se predaju odredbi (4:65).

Kad god pomislite da ste vi u pravu, a svi drugi u krivu i zabludi, preispitajte svoje mišljenje, svoje stavove, hladno, bez emocija, imajući u vidu sljedeću poruku Allaha Uzvišenog:

Svi se vi čvrsto Allahovog užeta držite i nikako se ne razjedinjujte! I sjetite se Allahove milosti prema vama kad ste bili jedni drugima neprijatelji, pa je On složio srca vaša i vi ste postali, milošću Njegovom, prijatelji; i bili ste na ivici vatrene jame, pa vas je On nje spasio. Tako vam Allah objašnjava Svoje dokaze da biste na pravom putu istrajali (3:103).

Bajram žrtve

'Gospodaru moj, daruj mi porod čestit.' I mi smo ga obradovali dječakom blage naravi. I kad je on odrastao toliko da mu poče u poslu pomagati, Ibrahim reče: 'O sinko moj, u snu sam vidio da te trebam žrtvovati, pa šta ti misliš?' 'O oče moj', reče, 'onako kako ti se naređuje postupi. Vidjet ćeš, ako Bog da, da ću sve izdržati'. I njih dvojica poslušajte, i kad ga on čelom prema zemlji položi, Mi ga zovnusmo: 'O Ibrahim, ti si se Objavi u snu odazvao – a Mi ovako nagrađujemo one koji dobra djela čine – to je doista bilo pravo iskušenje'. I kurbanom ga velikim iskupismo, i u naraštajima kasnijim spomen mu sačuvasmo. Neka je u miru Ibrahim! (37:100-109).

U ovoj bajramskoj prilici neophodno se prisjetiti velikog događaja, velike ljudske drame sa Ibrahimom, a.s., i njegovim sinom Ismailom, a.s. Brojni tefsiri, komentari Kur'ana, približavaju nam ovaj događaj i iznose poruke koje se mogu iz ovog kazivanja iščitati. Ibrahim, a.s., dugo nije imao dijete, a žarko ga je želio, kao i svako normalno ljudsko biće. Kao Allahov prijatelj, halilullah, moli Boga da mu podari dječaka blage naravi, poslušna i čestita. Za taj dar, za to dobro i radost, zavjetuje se i spreman

je na mnoga odricanja, mnoge žrtve. Nije prošlo mnogo vremena, a Ibrahim je dobio sina Ismaila. Roditeljsku radost ništa nije moglo zamijeniti. Sa njim provodio najljepše trenutke života. Kad je porastao, podizali su zajedno temelje hrama Kabe. U tim godinama dječakovog uzrastanja i stasanja, iznenada dolazi objava u snu da to svoje dijete, koje neizmerno voli, treba žrtvovati u ime Boga, Koji mu je podario tu veliku blagodat, taj veliki dar. Moglo bi se reći da nije dugo trajala Ibrahimova radost, jer je iskušenje bilo isuviše veliko i zahtjev gotovo nemoguć. Ali, Ibrahim, a.s., nije se dvoumio ni trenutak. On tu vijest saopćava sinu Ismailu, razgovara sa njim o tome i pita ga šta on misli o toj naredbi. Ismail, kao odgojeno i čestito dijete, odgovara: 'Oče moj, uradi onako kako ti se naređuje, bit ću strpljiv i izdržljiv'. Allah, dž.š., njihovu odlučnost i spremnost da poslušaju i izvrše naređenje nagrađuje spasenjem i jednog i drugog. Ismaila zamjenjuje velikim kurbanom, a Ibrahima za veliku kušnju da svog sina, kojeg je neizmerno volio, žrtvuje. Bog je iskušavao Ibrahimovu ljubav, je li ona veća prema sinu ili prema Bogu. Ljubav prema Bogu koju je manifestirao bila je snažnija i veća nego prema bilo čemu drugom. Njegova vjera i ljubav prema Bogu prevladavala je sve prepreke, iskušenja i poteškoće, pa i ovu. Ovaj događaj svjedoči da ljubav prema Bogu ima uvijek sretan završetak i da se posebno nagrađuje na oba svijeta.

Poslije ove zamjene, Bog je zabranio da se žrtvuju sinovi i naređuje klanje životinja. To naređenje muslimanima ponovljeno je i u posljednjoj objavi Muhammedu, a.s. U najkraćoj kur'anskoj suri, El-Kevser, naređuje se klanje kurbanda, i na i na ovaj način uspostavlja veza sa Ibrahimom, a.s., i njegovim sunnetom.

Mi smo ti, uistinu, mnogo dobra dali, zato se Gospodaru svome moli i kurban kolji; onaj koji tebe mrzi sigurno će on bez pomena ostati (108:1-3).

Čitav ljudski život nosi pečat ovog suneta našeg praoca Ibrahima i posljednjeg poslanika Muhammeda, a.s., koji su se nesebično žrtvovali i nesebično davali. To je duh kurbanda. Kurban bez tog duha, bez te simbolike, nije kurban, niti ima neke vrijednosti, isto kao što nema vrijednosti namaz u kome se isključivo i jedino pazi na formu, koja u čovjeku ne oživljava vjeru

i ne odvrća od razvrata. Kurban je simbol poslušnosti i spremnosti na žrtvovanje onog najdražeg i najmilijeg što je priraslo ljudskom srcu, njegovom nefsu. Eto, kroz to najdraže Allah provjerava naš odnos, našu ljubav i poslušnost prema Njemu. Sama riječ *kurban* izvedena je iz glagola *karrebe-jukkaribu* što znači *približiti se, biti blizu*. Ovim nazivom Allah određuje svrhu i cilj kurbanda – približavanje Njegovoj milosti, Njegovom zadovoljstvu, oprost i zaštiti. Allahu nije potreban naš kurban, niti naše žrtvovanje, niti krv, ono treba nama i to je radi nas. Do Njega ne stiže krv ni meso kurbanda, nego dobra djela, koja će, uz Allahovu milost, odrediti našu sudbinu ovdje i na ahiretu. On želi da svojom spremnošću na žrtve zaštitimo svoje i živote svoje djece.

Alkohol i Bajram

Bajram je, kako smo već kazali, dan radosti i veselja, ali ne veselja koje znači neposlušnost Allahu, dž.š., i Poslaniku, a.s. Bosanska ulema, hodže, hatibi, profesori, muderrisi, uvijek i svakom prilikom upozoravali su na štetnost alkohola za zdravlje, porodicu, džemat i društvo. Islam je strogo zabranio konzumiranje alkohola i govoriti o tome nikad nije bilo upitno, niti opasno, kao naprimjer baviti se i govoriti o nekim drugim temama. Zato mislim da ne stoje kritike koje su se mogle čuti i pročitati u medijima da Islamska zajednica, imami i profesori na hutbama ne govore dovoljno. Problem alkoholiziranja i drogiranja nije samo problem Islamske zajednice nego cjelokupne društvene zajednice. Sve obrazovne institucije, koje su sve manje i odgojne, trebaju se pobrinuti i otkloniti uzroke koji dovode do ovih pojava. Nisam slušao a ni čitao ozbiljne kritike na televizijske programme, časopise ili dnevnu štampu, posebno naglašavam dnevnu, koje pripremaju tinejdžere, pubertetlije za poroke koji razaraju njihovu mladalačku, čistu dušu i dostojanstvo. Za ramazan s mukom dobijemo programe od 10 do 30 minuta, a negdje ni minutu, ali odmah poslije tog programa slijede reklame koje to obezvrijede, a da ne govorim o filmovima, sapunicama, turbofolku, koji nas prate cijelu godinu. Je li iko od *svjetovne* inteligencije

uputio protest zbog programa koji podstiče na alkohol i strastveno uživanje u porocima? Sve se svodi na Islamsku zajednicu, ona je dežurni krivac za sve. Jasno je da i u Islamskoj zajednici ima propusta, ali osnažimo one u Islamskoj zajednici i na minberi svojim protestom, svojim argumentiranim primjedbama i tekstovima u medijima. Nejma, dakle, uz Bajram, niti uz bilo koju islamsku prigodu (ženidba, akika, sunnetluk) alkohola, jer je alkohol u svakoj prilici i varijanti zabranjen muslimanu, pa čak i prisustvovati takvim susretima i mjestima. Kakvog li, onda, apsurdna i zbrke u glavama muslimana koji se tako ponašaju. Muslimani se raduju i vesele u granicama koje su odredili Allah, dž.š., i Poslanik, a.s., i ne prelaze te granice dozvoljenog.

Ustrajnost u dobru

Onima koji govore: 'Gospodar naš je Allah', pa poslije ostanu pri tome, dolaze meleki: 'Ne bojte se i ne žalostite se, i radujte se džennetu koji vam je obećan' (41:30).

Sufjan ibni Abdullah, r.a., obratio se Poslaniku, a.s., riječima: "Allahov Poslaniče, reci mi o islamu nešto što će me potpuno zadovoljiti, tako da više o tome nikoga ne pitam. Na to mu je Poslanik, a.s., odgovorio: "Reci: Vjerujem u Allaha", i na tome ustraj" (Muslim).

I u drugim hadisima vjernici se podstiču da ustraju u hairli poslovima, pa makar ti poslovi izgledali malehni i lahki, jer su Allahu najdraža djela ona na kojima se ustraje. Kazati: Naš Gospodar je Allah, ili: Vjerujem u Allaha, znači prihvatiti potpunu pokornost, bez izuzetka, prihvatiti islamski način življenja, mišljenja, prihvatiti islamski pogled na svijet. *Zar će te u jedan dio Knjige vjerovati, a drugi nijekati? (2:75).*

Onima koji ustraju u hairli poslovima zaštitnici su Allah i meleki na ovom i na budućem svijetu, gdje će imati što žele, što njihove duše požele – sve nadohvat ruke, za njih nejma straha i oni se ne trebaju žalostiti. Sabuni ovako pojašnjava značenje ovog dijela ajeta: Vjerujte u Allaha istinskim imanom i radite dobra djela iskreno, budite pokorni Allahu i u tome ustrajte. Budite čvrsti i odani u tome do

smrti. Omer, r.a., proučivši ovaj ajet, sa minbere je upućivao na ustrajno provođenje Allahovog šerijata u svakodnevnom životu, moralnom ponašanju, riječima i djelima, a ko bude tako radio istinski je vjernik. Neki arif je pitan za značenje kerameta, pa je rekao: *Ustrajnost je osnova i temelj kerameta (Elistikametu ajnul kerameti).* Hasan, r.a., govorio je: *Bože naš, Ti si naš Gospodar, pa podari nam i osnaži nas ustrajnošću.*

Kako čestitati Bajram

Prilikom čestitanja Bajrama, *Bajram šerif mubarek olsun*, muslimani pružaju ruke jedni drugima, a djeca ljube ruke svojim roditeljima, djedovima i nanama. U muslimanskoj praksi nije zabilježeno, a ni dozvoljeno, da se prilikom čestitanja bilo čega, Bajrama, udaje, ženidbe, rođenja, sunnetluka ili žalosti, ljube muškarci i žene, ma koje dobi bili. Takvim postupcima, koji su, nažalost, u posljednje vrijeme prisutni kod nas Bošnjaka, Allah, dž.š., i Muhammed, a.s., nisu zadovoljni, jer to nije islamski moral, niti islamski bonton. Bajram je jedan od svjedoka našeg identiteta, posebno u odnosu na druge, koji nas prepoznaju i po tom javnom manifestiranju vjere i tradicije.